

Hva sier dyrene?

BOKOMTALE: Hva prøver egentlig rotten i labyrinten på, og hva lærer vitenskapen av eksperimentet? Vinciane Despret tar et kritisk blikk på dyreeksperimenter, og argumenterer for en mer nysgjerrig tilnærming.

Av Tone Druglitrø, førsteamanuensis ved TIK Senter for teknologi, innovasjon og kultur, UiO.

Boka med den rare tittelen *What would animals say if we asked the right questions?* ble først publisert på fransk i 2012 og oversatt til engelsk i 2016 av Brett Buchanan. Etter det vakre omslaget, er organiseringen av kapitler det første man legger merke til. Alfabetisk ordnet fra «A for Artist» til «Z for Zoofilia», åpner hvert kapittel med ett spørsmål som strukturerer diskusjonen som følger. Dette tekstlige grepet gir et dynamisk og leservennlig narrativ som ikke er eksklusiv for akademikere eller spesielt interesserte, men som kan leses bredt. I tillegg til å være et betydningsfullt bidrag til filosofiske betraktninger av menneske-dyr forhold, så er boka morsom og underholdende. Det er rett og slett vanskelig å ikke la seg påvirke av Desprets historier.

Men hvem er egentlig Vinciane Despret? Despret har publisert bredt over tema som dyr, vitenskap og feminisme. Hun har gjort studier i «felten» blant dyr, på Youtube, i laboratoriet, zoologiske hager, gårder, film, og litteratur.¹

Selv om hun (ennå) ikke er så kjent i Norge, har Despret allerede en trofast tilhengerskare i den akademiske verden. Til tross for Desprets viktige og originale studier av menneskers kunnskap om dyr, er hun mindre kjent enn de man kan finne på å sammenligne henne med - for eksempel [Donna Haraway](#). Vinciane Despret har de siste årene likevel vokst fram som en sentral skikkelse i det som kalles «animal studies» i samfunnsvitenskapen og humaniora. For noen fungerer kanskje betegnelsen «posthumanisme» bedre – et navn som viser til studier som er opptatt av å *desentrere* mennesket for å lage rom for ikke-menneskelige aktører i studiet av kultur og vitenskap.²

LES OGSÅ: [Fortellinger som sprenger grenser](#)

I likhet med Haraway har Despret vært spesielt opptatt av hvordan mennesker og dyr blir til i skjæringspunktet mellom vitenskap og kultur. Det vil si, hvordan forskning og kulturelle uttrykk hele tiden definerer forholdet mellom og statusen til mennesker og dyr. Despret hviler ikke på gitte kategorier, men lar historiene og dyrene utfolde seg før hun konkluderer med interesser, motiver, intensjoner og aktørstatus som kan tilskrives dyrene. Mens filosofiske tekster nesten alltid tar utgangspunkt i at dyr «mangler noe» (les: til sammenligning med mennesker), så gjør Despret en rekke grep for å ta en nysgjerrig tilnærming til dyrene og hva det er de prøver på i gitte situasjoner. Hun snur rett og slett opp ned på vante historier om dyr og mennesker, og gjør mennesker til potensielle idioter i stedet for dyrene. Samtidig tar hun tak i begrep som har vært

sentrale i vitenskapelig og populær litteratur for å forstå og beskrive forskjeller og likheter mellom dyr og mennesker og for å begrunne og kvalifisere vitenskapelig kunnskap. Begrepet antropomorfisme er ett eksempel. Et annet er produksjon av objektivitet. Vi må gå disse begrepene nærmere i sømmene for å forstå hva det er som står på spill i Desprets filosofi.

Fra reaksjon til respons

En gjennomgående tematikk i Desprets bok er altså problemet «antropomorfisme», og hvordan frykten for at antropomorfisme kommer til uttrykk i teoretisk rammeverk og metode har vært gjennomgående i den eksperimentelle vitenskapen. Despret tar spesielt utgangspunkt i etologisk vitenskap, og særlig retningene dyrepsykologi og behaviorisme (atferdsbiologi). Disse disiplinene har vært opptatt av å studere dyrs atferd gjennom eksperimenter, både med sikte på å få kunnskap om dyr og for å lære noe om mennesker (dyrepsykologi går for eksempel også under navnet «komparativ psykologi»).

Antropomorfisme blir ofte definert som å tillegge dyr (eller natur) menneskelige intensjoner og følelser. I en vitenskapelig kontekst er dette problematisk ettersom vitenskapen etterstreber objektivitet. Antropomorfisme har dermed stått som en motsats til verdiene objektivitet og vitenskapelig sikkerhet. Men også dyrevernsaktører har et problematisk forhold til antropomorfisme, nettopp fordi det handler om å sette menneskers følelser og fortolkning i fokus, heller enn dyrenes. Risikoen ved antropomorfisme ifølge dyrevernere er for eksempel at et dyr får feil omsorg. Men interessant nok så handler antropomorfisme om det samme i disse tilfellene: nettopp om det å fremme «sikker» kunnskap som ikke styres av menneskelige «interesser» og følelser.

Konrad Lorenz og Nico Tinbergen er kanskje de mest kjente, internasjonalt sett, for utviklingen av dyrepsykologi. Lorenz, som blir kalt etologiens far, arbeidet spesielt med gjess og ble kjent for å være en dedikert forsker, i den forstand at han «adopterte» dyrene sine, og gikk «så langt» som å forsøke å leve som gjess, ved å svømme med dem eller snakke med kråkene sine. Etologene var i all hovedsak opptatt av å forstå forholdet mellom dyrs sanser og hvordan omgivelsene la betingelser for dyrs «instinktive» atferd.

Til tross for disse intense forsøkene på å se og forstå verden fra dyrenes perspektiv, mener Despret at frykten for antropomorfisme har gjort at etologien i mange tilfeller har mislyktes i studiet av dyr. Et eksempel på dette ligger i de teoretiske betingelsene etologer har etablert for å forstå dyr, et annet i metoden. Jeg skal ta for meg det teoretiske først, og forståelsen av dyr som vesener som «reagerer» og er «instinktdrevet», og ideen om at det eksisterer en programmert orden der handling og reaksjon følger hverandre på en logisk måte. «Instinkt» er et begrep som i seg selv reduserer dyr til natur som kun er opptatt av reproduksjon og overlevelse, og dermed også vesener som kun «reagerer». Despret hevder nemlig at etologer etter Lorenz har lært å operere innenfor et teoretisk rammeverk som begrenser dyr til «reaksjoner», nettopp på grunn av dette instinktbaserte

rammeverket.

Boka tar altså et grundig oppgjør med *passiviseringen* av dyr i vitenskapen. Ved hjelp av den franske filosofen Jocelyn Porcher, påpeker Despret at en bedre tilnærming til å forstå dyr vil være at dette avhenger av en åpenhet for å gå inn i forhandlinger med dem. En slik «læringssituasjon» må ta utgangspunkt i at dyrene gjør noe annet enn å instinktivt reagere. Poenget er at i møtet mellom mennesker og dyr skjer det fortolkning fra begge parter, og begge parter må foreta valg. Hvis det ikke er rom for dette kan man si at dyret reduseres til en biologisk maskin. Despret foreslår heller at man må lære «med» dyrene i stedet å lære «om» dem, som i bunn og grunn betyr å lære «mot» dyrene (146).

Vitenskapelig nysgjerrighet på avveie

Å lære mot dyrene er en av mange alvorlige begrensninger ved tidlige atferdsbiologiske studier, sammen med manglende begrunnelser for å gjennomføre forsøk på bestemte måter. Separasjonseksperimentene er fryktelige bevis på dette, og her har særlig rotter og ulike apearter fått lide. Både den kjente primatologen Roy Carpenter og den amerikanske psykologen Harry Harlow var opptatt av å undersøke sosialitet, separasjon og avhengighet hos dyr. Carpenter tok for seg sjimpanser, og undersøkte hva som skjedde hvis han fjernet det dyret i flokken som fremstod som den dominante. Harry Harlow fjernet nyfødte bavianer fra sin mor til fordel for surrogatdukker, for å «se hva som skjer» når disse nyfødte blir frarøvet omsorg og nærhet fra mor. Hva skjer når bavianmødre får fjernet livmor, eggstokker, øyer, lukelapper? Metoden til disse forskerne handlet om å bryte dyrene ned for å se hvor mye liv som ble igjen, hvor stor skade slike inngrep gjorde, og hvordan denne kunnskapen kunne overføres til menneskelige kontekster.

LES OGSÅ: [Jakten på mor og barn](#) • [Skillelinjer og utvikling i dyrevernetikken](#)

De klassiske forsøkene med rotter i labyrinter, som veldig mange kjenner til, var også separasjonsstudier. John Watson, som er kjent som behaviorismens far, fjernet rottens øyne, luktelappen, og følehorn, før han kastet dem inn i labyrinten. Watson var ute etter å «se hva som skjedde» når et dyr ble fratatt essensielle sansevner. Disse reduksjonistiske handlingene og tankene har ført med seg uforståelige mengder av smerte for dyr som har blitt brukt i eksperimenter. Behavioristisk forskning er et ubehagelig eksempel på eksperimentell vitenskap, og Despret diskuterer dette inngående i kapitlet «S for Separations. Can animals be broken down?». Hun skriver at det er på tide å slutte å referere til sånne som Harlow og de formene for å vite disse forskerne har stått for. Det er på tide å snakke om Harlow som en historisk event, «something that happened to us», og som presser oss til å ta et oppgjør med oss selv (145).

Det fins også andre eksempler enn Harlow som vi til fordel kan ta et oppgjør med når det gjelder den begrensede forståelsen vi har av dyrs livsverden. Nemlig det at dyr kun gjør ting av nødvendighet, og det de gjør er stort sett basale handlinger som er knyttet til overlevelse og reproduksjon. Seksualitet er et eksempel Despret tar for seg. I kapitlet «Q for Queer. Are

penguins coming out of the closet?», et av de beste bidragene i boka, diskuterer Despret forholdet mellom dyrs handlinger og nødvendighet gjennom eksemplet homoseksualitet. Innenfor vitenskapen har homoseksualitet hos dyr blitt beskrevet som en raritet. Årsaken til dette er den enkle grunn at dyr er opptatt av overlevelse og reproduksjon, og vil derfor ikke bruke tid på seksuell aktivitet for moro skyld eller for den saks skyld seksuell aktivitet som ikke kan resultere i avkom.

Despret poengterer med ironisk snert at homoseksuell atferd hos dyr er sjeldent observert fordi seksuell atferd hos dyr i seg selv er et sjeldent syn. Hun illustrerer også en annen «glipp» i resonnementet rundt dyrs seksualitet gjennom å vise den begrensede måten homoseksualitet eller seksualitet forstås *generelt sett*, og stiller spørsmål ved om man en gang kan forstå seksuell omgang mellom like kjønn i dyreverden som «homoseksualitet», slik det tillegges mennesker. Slike vendinger og justeringer av fortolkningsrammene er gjennomgående for hele boka, og er blant annet det som gjør den til en rik leseropplevelse.

Problemet med objektivitet og en desinteressert tilnærming

En annen grunn til at de intense forsøkene på å unngå antropomorfisme innenfor etologien har vært poengløse, er ifølge Despret, ideen om at man kan unngå sin egen kroppslige tilstedeværelse. Etologer som Lorenz ønsket å forstå dyr på deres egne premisser, men i sine metoder (som i sine teorier) tok han utgangspunkt i at dyret ikke ville handle annerledes enn det som var «naturlig» for det (les: reaksjon/instinkt) hvis han inntok en nøytral rolle. Med andre ord, hvis forskeren gjør seg selv til en sosialt ubetydelig del av miljøet, vil ikke tilstedeværelsen under eksperimentet påvirke dyrets atferd og valg. Dette fremmer en forestilling, ifølge Despret, om at den rette veien til riktig kunnskap om andre er lik en desinteressert tilnærming:

...in reducing how an animal accounts for an observers' presence to a «reaction», the authors perpetuate the notion of a passive animal, entirely determined by causes that are beyond him and over which he has no control. (140)

Laboratorieeksperimenter er på mange måter et mer åpenbart konstruert miljø. De er gjerne organisert på en slik måte at alle variabler som kan påvirke eksperimentet er kjent. Despret mener at i en slik begrenset fortolkningsramme så mister dyr muligheten til å overraske den som stiller spørsmålene til eller om dem. Ifølge henne er nettopp muligheten for å overraske den andre en essensiell del av enhver relasjon. «Everything becomes predictable» (39), skriver hun.

Vitenskapelige disipliner som bruker dyr i eksperimentelle forsøk, har vært særdeles opptatt av å standardisere metoder og teknikker for bruk av dyr. Det er flere grunner til at standardisering har vært viktig, men alle disse er knyttet til et system som er dedikert til å fremme objektiv, desinteressert kunnskap andre skal kunne etterprøve, teste og kalkulere. Standardisering blir sagt å kunne sikre pålitelig kunnskap ved at det hindrer variasjoner mellom dyrene som brukes. Forsøksdyr har derfor i stor grad blitt skapt for å passe en lang rekke konvensjoner som handler om hvordan vitenskapelig fakta verdsettes og om hvilke normer som gjelder for god

vitenskapsproduksjon. I en slik kontekst blir det paradoksalt å snakke om at fakta *oppdages* heller enn at fakta konstrueres i en gitt kontekst, ut fra gitte forutsetninger, med gitte verktøy og teoretiske perspektiver. Desprets oppgjør med antropomorfisme kan altså også leses som et oppgjør med etablerte forståelser av objektivitet i eksperimentell vitenskap. Dette er gjennomgående tema hos Despret.

Fra antropomorfisme til metamorfisme

Despret har et håpefullt forslag om at vi må forstå vårt forhold til dyr, og andre, gjennom et blikk for «metamorfisme». Her henter Despret inspirasjon fra [Gilles Deleuze](#). Metamorfisme innebærer at i møtet med og i relasjoner til andre skjer det alltid en forskyvning eller forandring. Vi vil alltid ha et ståsted for fortolkning, både fysisk og teoretisk, uansett hvor mye vi forsøker å gjøre oss selv desinteressert og objektiv. Vi vil alltid bli påvirket av andre og påvirke andre. Desprets grep har dermed et dobbelt eller trippelt lag med metode: å ha blikk for slike endringer, påvirke dem, og samtidig anerkjenne at forskeren eller den som skriver historien selv også tar del i dem. Det å ta en interessert tilnærming er ikke det samme som å *ikke* være objektiv.

Desprets fortellergrep er en kraftfull kritikk mot vitenskapelig formidling og representasjon så vel som vitenskapelig praksis. Hennes tekster kan tolkes som et opprør mot generalisering og universalisering slik de har blitt etablert som prinsipper i vitenskapen. Hun serverer rike historier og drar tankevekkende slutninger, uten å stille seg selv eller sine «eksempler» i en marginal eller surmaget posisjon. Derfor er det ikke bare naturvitenskapelige disipliner som kan glede seg over denne boka. Også samfunnsvitenskapelige og humanistiske disipliner har strevd med å ta dyr på alvor. Enten har man glatt oversett dyrs betydning eller redusert dyr til «symboler», «metaforer» eller «offer» for menneskelige kulturelle uttrykk. I motsetning til Claude Lévi-Strauss som skrev at «dyr er gode å tenke med», presser Desprets bok fram spørsmålet om hvordan man inkluderer og representerer dyr i samfunnsvitenskapelige og humanistiske studier, og hvordan dyr blir inkludert i samfunnet, ved hjelp av kunnskap og teknologi.

Mennesker har alltid forsøkt å holde dyr i komfortabel nærhet og passe avstand ved hjelp av materielle og språklige verktøy. En titt på lovverket for beskyttelse av dyr, avslører hvor viktig språket er for å balansere spenningen mellom det at dyr har «egenverdi» og «nytteverdi». Selv om «egenverdi» innebærer at man har verdi uavhengig av hvordan mennesker verdsetter dyr, er det et tøyelig konsept i praksis. Hvor mye egenverdi har en broiler, sånn egentlig? Eller en oppdrettslaks? Eller for å si det annerledes, hvor mye betyr egenverdibegrepet i praksis, og hvordan? Det er likevel håpefulle tider for dyrene, sies det. Den omfattende lovreguleringen rundt dyr er et tegn på en anerkjennelse av at dette er et komplekst og vanskelig område som er etisk potent. Den er også en anerkjennelse av at dyr er en integrert del i vårt samfunn og at mennesket har ansvar for å beskytte og respektere dyr. En like lovende utvikling er gode bidrag fra den litterære verden og fra samfunnsvitenskapen og humaniora. Alfred Fidjestøls biografi om Julius er et glitrende eksempel på at historier om dyr kan skrives der dyret har hovedrollen.³ Det vil si, der historien om dyret

skrives ut fra et ønske om å se verden fra dyrets utgangspunkt, så vel som menneskene. Innenfor deler av samfunnsvitenskapen og humaniora har man i større grad nå enn før blitt opptatt av å studere mennesker *i relasjon* med dyr i ulike kontekster for å få grep om hvordan verdsetting foregår i vitenskapelige, politiske og økonomiske praksiser.

For å konkludere la meg vende tilbake til tittelen på Desprets bok, *What would animals say if we asked them the right questions?* [Ludwig Wittgenstein](#) sa som kjent at hvis en løve kunne snakke, ville vi ikke forstått hva den snakket om. Despret har et mer håpefullt forslag. Hun poengterer gjennom rike eksempler hvordan vi har kommet i fare for å ikke stille dyr de riktige spørsmålene. Hun poengterer også, om ikke like direkte, at det ikke bare er i teorien eller de konkrete eksperimentene at spørsmålene stilles feil, men at spørsmål også stilles feil ved de materielle og språklige strukturene som betinger vårt forhold og kjennskap til dyr. Laboratoriet eller den zoologiske hagen for eksempel, eller begrepene instinkt, fakta, reaksjon og antropomorfisme. I bunn og grunn så kan altså boken leses som en kritikk ikke bare av ulike fortidige, litt obskure eksperimenter med dyr, men mange av de grunnleggende prinsippene for eksperimentell vitenskap. Hun forsøker dermed å åpne opp sorte bokser, og med det foreslå at vi bruker innlevelsen i vår omgang med dyr for å kunne stille de riktige spørsmålene, og tørre å la oss bli overrasket over svarene.

Noter

¹Buchanan, Brett 2015. "The Metamorphoses of Vinciane Despret". *Angelaki. Journal of the Theoretical Humanities*, 20, 2: 17-32.

² Om det å skrive historier om dyr, se for eksempel Fudge, Erica 2002. "A Left-Handed Blow: Writing the History of Animals". Rothfels (red.), *Representing Animals. Theories of Contemporary Culture*. Indiana. University Press, Bloomington, s. 3-18.

³ Fidjestøl, Alfred 2017. *Nesten menneske. Biografien om Julius*. Oslo: Samlaget.